ДРУЖБЯК С. В.
Національний університет "Львівська політехніка"

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АРХАЇЗМИ ТА ІСТОРИЗМИ ЯК ПРОЯВИ МОВНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ
(на матеріалі німецької економічної термінології)

Статтю присвячено дослідженню архаїзації термінологічних одиниць у сучасній німецькій економічній термінології. Проаналізовано екстралінгвальні і внутрішньомовні причини термінологічної архаїзації, розглянуто підходи до визначення термінів "архаїзм" та "історизм", досліджено архаїзацію термінологічних значень.
Ключові слова: архаїзм, історизм, термінологічне значення, економічна термінологія.

Статья посвящена исследованию архаизации терминологических единиц современной немецкой экономической терминологии. Произведен анализ экстралингвистических и интралингвистических факторов терминологической архаизации, рассмотрены подходы к определению терминов "архаизм" и "историзм", исследовано архаизацию терминологических значений.
Ключевые слова: архаизм, историзм, терминологическое значение, экономическая терминология.

The article deals with archaization of terminological units in modern German economic terminology. Analysis of extra and intralinguistic causes of terminological archaization, approaches of definition of terms "archaisms" and "historisms", and archaization of terminological meanings have been made.
Key words: archaism, historism, terminological meaning, economic terminology.

У мові постійно співіснують диференційовані у часі типи слів: історизми, архаїзми, неологізми, що свідчить про властиву мові діалектичну єдність статики і динаміки, поєднання стійкості і змінності. На противагу до постійного оновлення лексики неологізмами існує протилежна тенденція до застарівання і відмирання певних мовних одиниць.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю дослідження процесів архаїзації термінологічної лексики. Адже термінологія, як складова загальнонародної мови, підлягає мовним змінам так само як і загальновживана лексика.

Мета роботи полягає у виявленні фактів застарівання термінологічних одиниць економічної сфери, їх класифікації, аналізі причин переходу таких мовних одиниць із ядра терміносистеми на периферію.

Об'єкт дослідження – економічна термінологія сучасної німецької мови, **предмет** – термінологічні архаїзми та історизми економічної

© Дружбяк С. В.

терміносистеми.

Матеріалом дослідження є 323 економічних застарілих терміни, отриманих методом суцільної вибірки із німецьких фахових періодичних видань та економічних словників.

Новизну пропонованої роботи визначає те, що хоча термінологічні архаїзми та історизми вже були об'єктом дослідження, однак, аналізувались вони в інших термінологіях: військова сфера [1], суспільно-політична [2], або у загальновживаній лексиці [3].У своїй розвідці ми вперше спробуємо всебічно висвітлити застарівання термінологічних одиниць у сучасній німецькій економічній терміносистемі.

Про динамічні процеси, що відбуваються у сучасній фаховій мові економіки свідчить серед інших мовних процесів і те, що відбувається зміна частотності вживання деяких термінологічних одиниць, пов'язана із розширенням чи звуженням меж їх мовного простору. Відбувається функціональна переорієнтації лексичних одиниць. Номінативні одиниці починають виконувати нехарактерну для них раніше прагматичну функцію – це виявляється у першу чергу через те, що з певних причин відбуваються зміни у їх вживанні.

Із кола питань які виникають під час визначення сутності цього розряду лексики ми торкнемося проблеми розмежування суміжних явищ архаїзмів та історизмів, спробуємо уточнити поняття "історизм" та "архаїзм", а також простежимо їх специфіку в німецькій економічній термінології.

Сучасна лінгвістична наука визначає історизми як слова, які вийшли з ужитку в зв'язку зі зникненням позначуваних ними понять, а архаїзми – як застарілі слова, витіснені з активного вжитку іншими словами, але які збереглися в пасивному словнику [4:225–226]. Тобто, основними критеріями розмежування цих визначень є причини їх переходу з ядра мовної системи на периферію. Архаїзми і історизми фіксуються колективною свідомістю як лексика маркована в часі; для них є характерними вузька сфера застосування і низька частотність вживання.

Водночас, у мовознавстві усталилася думка, що процеси відмирання або пасивізації лексики викликають певні зміни у словниковому складі, але їх дія значно слабша ніж дія процесу неологізації [3:41; 5:188]. Ю. О. Карпенко стверджує, що "у мові з'являється слів помітно більше, ніж виходить із неї. Поза тим неологізми проникають у мову значно швидше, ніж застарілі слова виходять із неї. Перший процес вимірюється десятиліттями, а другий тягнеться століттями" [6:110]. Тобто,

застарівання слів відбувається не раптово. Вони поступово переходять із активного вжитку в пасивний, з мовного центру на периферію, стають менш відомими молодшим поколінням, так, що незабаром слово сприймається як непотрібне або позбавлене змісту. Воно перестає фіксуватися колективною мовною свідомістю. Як приклад можна навести іменник *der Geldbeutel* який був витіснений запозиченим іменником *der Portmonnaie* і на сучасному етапі вживається тільки у наступних зворотах: *tief in den Geldbeutel greifen* (в розмовній комунікації це означає *viel Geld ausgeben*), *an den Geldbeutel gehen* (у значенні *ins Geld gehen, viel kosten, teuer sein*) чи *auf seinem Geldbeutel sitzen* (тобто *unwillig Geld ausgeben, geizig sein*). Схожу ситуацію спостерігаємо і з іменником *die Geldbörse* (*seine Geldbörse zücken/ziehen [müssen]*) [7:246].

Однак, такий повільний процес властивий для загальновживаних слів. Як підтверджує матеріал дослідження, термінологія значно швидше позбавляється зайвого "баласту" непотрібних термінів. У час загальноєвропейської інтеграції і глобалізації економіки у термінологічній системі за короткий період "відбуваються мовні зрушення, для здійснення яких у соціально спокійні часи були потрібні роки" [8:168].

Такі важливі події як возз'єднання Німеччини та перехід на одну економічну систему – ринкову економіку мали великий вплив на динаміку розвитку економічної термінології. Ми зафіксували швидкий перехід термінологічних одиниць як до розряду історизмів, так і до розряду архаїзмів.

У першому випадку під впливом позамовних чинників до розряду **історизмів** перейшли, насамперед, лексичні одиниці тієї сфери економічної термінології, що була детермінована як лексика НДР. Адже, після возз'єднання Німеччини у 90 р. XX ст. з активного словникового складу мови екс-НДР надзвичайно швидко, у зв'язку із зникненням понять і реалій радянської доби, зникла і та термінологія яка їх позначала В роки дивергентного мовного розвитку ця лексика відігравала важливу роль як в офіційній, так і в неофіційній комунікації НДР, займаючи при цьому значне місце в мовній свідомості кількох поколінь східних німців. За змінених комунікативних умов така лексика стала непридатною для задоволення актуальних потреб спілкування й перетворилася за короткий строк із мовної дійсності в мовну історію, це стосується слів-ідеологем, економічних понять, пов'язаних із соціалістичною плановою економікою, назв соціалістичних партій і організацій, наприклад: *die Arbeiter-und-*

Bauern-Inspektion (ABI) "робітничо-селянська інспекція" [10:65], *Volkseigener Betrieb (VEB)* "народне підприємство" [10:808], *die Planwirtschaft* "планова економіка" [10:587], *die Planerfüllung (-übererfüllung)* "виконання (перевиконання) плану" [10:583], *das Kombinat* "комбінат" [10:440] тощо.

Крім цього, такий екстралінгвальний чинник, як запровадження єдиної європейської валюти, призвів до того, що позначення грошових одиниць країн Європейського Союзу також перетворилися на історизми: *Deutsche Mark*, *Drachme, Escudo,* (*französischer, belgischer, luxemburgischer*) *Franc, Gulden*, (*dänische, schwedische) Krone, Lira*, *Peseta* і *Schilling,* відповідно, з бюлетенів курсу іноземних валют зникли і їхні абревіатури: *DEM* (*Deutsche Mark*), *BEF* (*belgischer Franc*), *FRF* (*französischer Franc*), *GRD* (*griechische Drachme*), *ITL* (*italienische Lira*), *LUF* (*luxemburgischer Franc*), *NGL* (*niederländischer Gulden*), *ATS* (*österreichischer Schilling*), *PTE* (*portugiesischer Escudo*), *SEK* (*schwedische Krone*), *ESP* (*spanische Peseta*). Сьогодні назви цих валют знаходяться на периферії термінологічної системи, деякі з них зустрічаються у фразеологічних зворотах: *auf Heller und Pfennig bezahlen, jeden Pfennig[dreimal] umdrehen, keinen Pfennig wert sein, auf den Pfennig sehen, nicht für fünf Pfennige* oder *mit dem Pfennig rechnen* [9:484]. Таким чином, актуальність назви речей часто є у прямій залежності від актуальності самих речей [3:14], якщо певна кількість реалій переходить на периферію життя чи повністю зникає, набуває пасивного статусу і та лексика, яка використовується для її позначення.

У другому випадку терміни виходять з активного вжитку через те, що вони, як позначення яких-небудь понять в процесі вживання у мові витісняються іншими словами (з тими самими значеннями), які виявляються більш придатними для вираження відповідних понять, такі терміни стають **архаїзмами.** Це словосполучення та слова, що складали організаційну лексику: назви економічних організаційно-структурних одиниць усіх рівнів, державних органів та деяких елементів системи економічного управління.

У досліджуваній термінології ми виявили наступні групи архаїзмів:

1) У переважній більшості архаїзмами стали ті терміни, які мали однаковий обсяг значень але різну фономорфологічну форму, яка не збігалася у економічних термінологіях колишніх ФРН та НДР, тобто, позначали паралельні назви. Це такі терміни:

поняття	архаїзм	функціонально актуальна лексема
ціна внутрішнього ринку	*der Binnenpreis*	der Inlandspreis
колективний договір	*der Betriebskollektivvertrag*	die Betriebsvereinbarung
раціоналізація	*die Bewirtschaftung*	die Rationalisierung
бюджет	*der Staatshaushaltsplan*	das Budget
принципи укладання і виконання бюджету	*Grundsätze der Haushaltswirtschaft*	die Budgetgrundsätze
економічна ефективність	*die Effektivität*	die Effiziens
податки на прибуток	*die Gewinnabführungen*	die Gewinnsteuer
внутрінімецька торгівля	*Außenhandel zwischen der DDR und BRD*	innerdeutscher Handel
кінцевий попит	*letzte Verwendung*	die Endverwendung
приватне господарство	*der Privansektor*	private Wirtschaft
державне господарство	*volkseigenes Gut*	das Staatsgut
субсидії	*die Stützungen*	die Subventionen
національне багатство	*der Nationalreichtum*	das Volksvermögen
працівник	*der Arbeiter*	der Arbeitnehmer
працююча особа	*die Werktätigen*	die Erwerbstätigen
керівництво підприємством	*die Betriebsleitung*	die Geschäftsführung
концерн	*das Kombinat*	der Konzern
керівник	*der Sekretär*	der Geschäftsführer
відділ роботи з громадськістю	*die Öffentlichkeitsarbeit*	Public Relations (PR)
відділ кадрів	*die Kaderabteilung*	die Personalabteilung
особова справа	*die Kaderkarte*	die Personalakte
реконструкція	*die Rekonstruktion*	die Sanierung
повторна переробка	*der Sero*	das Recycling

Ці терміни не змогли рівноправно конкурувати у термінологічній системі, що було зумовлено дією зовнішніх чинників: домінування ФРН у

всьому спричинило те, що східнонімецькі терміни витіснялися – майже виключно – західнонімецькими еквівалентами, вилучатися з ужитку та переходити до розряду архаїзмів.

2) Архаїзмами стали і терміни, які у колишніх ФРН та НДР збігалися за зовнішньою формою, але мали різний обсяг значень. В НДР вони, через приналежність до іншої економічної системи мали відмінні від західнонімецьких термінів додаткові компоненти, що ілюстрували особливості планової економіки. Ми відносимо до цієї групи такі термінологічні одиниці (курсивом виділено застарілі значення):

1. ***die Vorratsnormierung*** – а) *вихідний пункт планування на підприємстві руху запасів, на основі якого центральний емісійний банк здійснює кредитування оборотних коштів;* б) визначення величини матеріальних цінностей, необхідних для безперебійної виробничої роботи і торгівельної діяльності підприємства, в залежності від об'єму продукції [11:822].

2. ***die Subventionspolitik*** – а) *суттєва риса економічної політики країн із плановою економікою, тісно пов'язана із ціновою політикою;* б) субсидування виробництва товарів, які реалізовуються на ринку, втручання у функціонування саморегулюючого ринкового механізму, перешкода для цін у здійсненні регулюючої функції [11:728].

3. ***die Preisbildung*** – а) *встановлення цін державною владою з урахуванням певних економічних і соціальних прагнень;* б) утворення цін у результаті дії певних ринкових сил і ринкової кон'юнктури [11:605].

4. ***der Markt*** – а) *сфера реалізації товарів і послуг, при якій товарний обмін здійснюється на плановій основі;* б) сфера реалізації товарів і послуг, при якій товарний обмін здійснюється стихійно (самостійні господарські об'єкти (покупці і продавці) обмінюються товарами, правами користування і розпорядження) [11:517].

5. ***der Marketing*** – а) *покращення організації збуту і застосування різноманітних методів розширення збуту (дослідження ринку, сегментування ринку);* б) напрямок діяльності по управлінню підприємством, який скеровує його функціонування у сукупності на обслуговування існуючих і потенційних ринків збуту [11:516].

6. ***die Kreditbewirtschaftung*** – а) *кредитні обмеження які здійснюються державним банком у плановому порядку і мають цільовий характер*; б) контроль або обмеження кредитної діяльності банків з боку держави чи центрального емісійного банку [11:478].

7. ***die Investitionskontrolle*** – а) *державний контроль за виконанням*

господарських договорів, укладених між замовниками (у капітальному будівництві) і підприємствами-підрядниками зі спорудження планових об'єктів капітального будівництва; б) спостереження за економічністю (рентабельністю) капітального будівництва і за успішним здійсненням стадії підготовчих робіт [11:414].

8. ***die Handelsspanne*** – а) *сума грошових засобів, яку одержує торгове підприємство (організація) для відшкодування витрат, що виникають під час виконання її функцій і на формування її прибутку, яка рекомендується адміністративним рішенням;* б) сума грошових засобів, яку одержує торгове підприємство (організація) для відшкодування витрат, що виникають під час виконання її функцій і на формування її прибутку, яка встановлюється у результаті переговорів і угод між сторонами (контрагентами) із врахуванням різноманітних умов конкретних ринкових ситуацій [11:348].

9. ***die Handelspolitik*** – а) *торгова політика яка стосується тільки внутрішньої торгівлі і включає засоби із забезпечення населення споживчими товарами та підвищенню економічної ефективності зовнішньої торгівлі*; б) зовнішньоторгова політика, скерована на регулювання міжнародного обміну товарами і послугами [11:347].

10. ***die Gewerkschaften*** – а) *громадська організація робітників, організованих за галузями, причому як адміністрація, так і інші робітники підприємства є членами того ж самого об'єднання і об'єднуються в єдину центральну організацію;* б) об'єднання працюючих за наймом осіб, організованих за галузевим або професійним принципом з метою посилення своїх позицій стосовно до роботодавців, в інтересах покращення свого соціального і економічного становища [11:331].

11. ***geplannter Gewinn*** – а) *підсумковий результат господарської діяльності, якого слід досягти, виходячи із запланованого виробництва і запланованих витрат;* б) прибуток звітного періоду, прогнозований на базі виробничих планів і фінансових звітів, що береться за основу фінансового плану [11:314].

12. ***die Gemeinschaftsunternehmen*** – а) *створені за участю державних і приватних підприємств, або підприємств країн планової економіки і ринкової економіки спільні підприємства;* б) форма співробітництва між підприємствами для здійснення певної цілі господарської діяльності [11:306].

13. ***die Fremdfinanzierung*** – а) *зовнішнє фінансування, яке здійснюється за рахунок банківських кредитів і кредитів або дотацій із*

державного бюджету; б) фінансування заміни і розширення основних засобів і оборотних засобів підприємства за рахунок використання банківських кредитів, емісій акцій і облігацій, а також державних субсидій [11:282].

У досліджуваній термінології ми констатували також наявність "комбінованих" лексем, тобто лексем, один із складових елементів яких є застарілим словом. Слід зазначити, що вони позначають сучасні поняття: *der Finanzmagnat* "фінансовий магнат" [10:312], *der Bankengigant* "банківський гігант" [10:113]. Це свідчить про те, що застаріла лексика ще довго залишається у пасивному фонді, зберігається колективною мовною свідомістю і може бути знову використаною для називання певних понять чи явищ.

Таким чином, можемо констатувати, що безперервний процес застарівання лексики, стимулом для якого є зовнішні чинники, слугує постійному вдосконаленню економічної термінології німецької мови, але не є при цьому визначальним у її розвитку. **Перспективним** у подальших розвідках є зіставне дослідження процесів застарівання термінологічних одиниць в українській та німецькій мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лєбєдєва Т. Б.* Об'єднання Німеччини – головний екстралінгвістичний детермінанат еволюції військової лексичної підсистеми / Т. Б. Лєбєдєва // Вісник ХНУ ім. В. Н.Каразіна. – Серія "Романо-германська філологія". – Харків : Константа, 1999. – № 461. – С. 134–139. 2. *Капуш А. В.* Еволюційні процеси в німецькій лексиці суспільно-політичного змісту (на матеріалі періодичних видань кінця 80-х – 90-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Алла Володимирівна Капуш ; Київськ. держ. лінгв. ун-т. – К., 2000. – 20 с. 3. *Гулыга Е. В.* Новое и старое в лексике и грамматике немецкого языка: Учебное пособие для студентов фак. и ин-тов иностр. яз. / Е. В. Гулыга, Е. В. Розен – Л. : Просвещение, 1977. – 160 с. 4. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видав. центр "Академія", 2000. – 368 с. 5. *Кодухов В. И.* Введение в языкознание : [учеб. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2101 "Русский язык и література"] / В. И. Кодухов. – М. : Просвещение, 1987. – 288 с. 6. *Карпенко Ю. О.* Вступ до мовознавства : [підручник] / Ю. О. Карпенко. – К.– Одеса : Либідь, 1991. – 280 с. 7. *Schemann H.* Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext / Hans Schemann. – Stuttgart–Dresden, 1993. – 683 S. 8. *Синельникова Л. Н.* Языковые изменения конца XX века / Л. Н. Синельникове // Язык: история и современность : межд. сб. науч. статей. – Луганск : Альма-матер. – 1999. – С. 168–204. 9. *Friederich W.* Moderne deutsche Idiomatik. Systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen / Wolf Friederich. – München, 1966. – 764 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. *Большой* немецко-русский экономический словарь / под ред. Ю. И. Куколева. – М. : РУССО, 2005. – 928 с. 11. *Marktwirtschaft* und Planwirtschaft: ein enzyklopädisches Wörterbuch Deutsch–Englisch–Russisch. – K. G. Saur. – München–London–New-York–Paris, 1992. – 1045 S.

© *Дружбяк С. В.*